

Վայրի բույսերի հավաքը Հայաստանում. Ակնարկ կենսաբանական բազմազանության կարգավորման, պահպանության, պաշտպանության և օգտագործման վերաբերյալ կառավարության ռազմավարությունների և ոլորտի մասին

Վահրամ Էլագյոզ, փ.գ.դ., Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի (ՀԱՀ) Յակոբեան բնապահպանական կենտրոն (հունիս, 2020)

Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է կենսաբազմազանությանն առնչվող՝ մի շարք միջազգային բնապահպանական պայմանագրեր, կոնվենցիաներ, ինչպես նաև դրանց արձանագրությունները¹: Դեռևս 1999 թվականին մշակվել և «Կենսաբազմազանության մասին» կոնվենցիայի քարտուղարություն է ներկայացվել «Հայաստանի Հանրապետության կենսաբազմազանության ռազմավարությունը և գործողությունների ծրագիրը» (այսուհետ՝ ԿՌԳԾ): Գործողությունների ծրագրի ընդունումից հետո Կառավարությունը ԿՌԳԾ-ին առնչվող փաստաթղթերն ընդունելու պարտավորություն է ստանձնել: Դրանք ներառում են հետևյալը.

ա) օրենսդրության և կառավարման շրջանակի բարելավում.

բ) բնության հատուկ պահպանվող նոր տարածքների (ԲՀՊՏ) ստեղծում.

գ) կենսաբազմազանության հաշվառման և մոնիթորինգի մեխանիզմների ներդրման համար նախադրյալների ստեղծումը.

դ) գիտական հետազոտությունների ընդլայնումը. և

ե) հասարակության իրազեկության բարձրացման և բնապահպանական կրթությանն ուղղված աշխատանքների իրականացում¹:

Կառավարությունը նաև կարևորում է կենսաբազմազանության դերը էկոհամակարգային ծառայությունների ապահովման մեջ, մասնավորապես հողակլիմայական պայմանների կարգավորման, մաքուր ջրի տրամադրման, բնական աղետների հետևանքների մեղմացման և այլ առումներով¹:

¹ Հայաստանի Հանրապետության կենսաբանական բազմազանության պահպանության, պաշտպանության, վերարտադրության եվ օգտագործման բնագավառներում ռազմավարություն, 2015թ.:

Էկոհամակարգային ծառայությունները հիմնականում ունեն **ապահովող** (օր.՝ սնունդ, մաքուր ջուր և թարմ օդ, վառելիք), **կարգավորիչ** (օր.՝ կլիմա, բնական աղետների, համաճարակների և էրոզիայի կանխում, կենսամիջավայր), **աջակցող** (հողագոյացում, ֆոտոսինթեզ, ազոտի, ածխածնի, թթվածնի, ջրի շրջանառություն) և **մշակութային** (օր.՝ գեղագիտական, կրոնական, գիտաճանաչողական, սոցիալական և հոգևոր արժեքներ, ավանդույթների ձևավորում, ռեկրեացիոն ռեսուրսներ) նշանակություն: Վերոնշյալ ԿՌԳԾ-ն նախատեսվել էր 2000-2004 թվականների համար: Սակայն, հետագայում, ի թիվս այլ փոփոխությունների, զգալի փոփոխություններ են արձանագրվել կենսաբազմազանությանն առնչվող օրենսդրության կատարելագործման և ինստիտուցիոնալ համակարգի հզորացման ուղղություններով:

2010 թ.-ին Նագոյայում (Ճապոնիա) Կոնվենցիայի կողմ երկրների 10-րդ նստաշրջանի կողմից ընդունվել է *2011-2020 թվականների համար Կոնվենցիայի կենսաբազմազանության ռազմավարական պլանը և Այիչիի կենսաբազմազանության թիրախները*: Այդ փաստաթղթում նշվում է. «Հայաստանի Հանրապետության բնակչության բարեկեցությունը մեծապես կախված է կենսաբանական պաշարների առկայությունից, որոնք, ինչպես ստորգետնյա պաշարները, երկրի համար հանդիսանում են ռազմավարական ռեսուրսներ»: Դրանից բացի, փաստաթղթում ներկայացված են Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես սննդամթերք օգտագործվող ֆլորայի և մակրոսնկերի օգտակար տեսակները հետևյալ խմբերով՝

ա) ուտելի խոտաբույսեր՝ շուրջ 200 տեսակ.

բ) վայրի պտղահատապտղատուներ՝ շուրջ 120 տեսակ (կազմում է Հայաստանի դենդրոֆլորայի մոտավորապես 40%-ը).

գ) մեղրատու բույսեր՝ շուրջ 350 տեսակ. և

դ) ուտելի սնկեր՝ 290 տեսակ:

Հայաստանի կենսաբազմազանության վիճակի վրա բացասացարար ազդող բազմաթիվ գործոններից մեկը համարվում է կենսաբանական պաշարների (այդ թվում՝ տնտեսապես բարձրարժեք, հազվագյուտ և անհետացման վտանգի տակ գտնվող

տեսակների) գերօգտագործումը¹: Հայաստանի Հանրապետության՝ կենսաբազմազանությանն առնչվող կարգավորումների հետագա ամրապնդման մասով պարտավորությունները վերահաստատվել են «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիայի իրականացման Հայաստանի Հանրապետություն վեցերորդ ազգային զեկույցում²: Այս միջազգային պարտավորությունների կատարումը, անշուշտ, նպաստում է շրջակա միջավայրի և կենսաբազմազանության արդյունավետ պահպանությանը:

2010թ.-ին իրականացված՝ կենսաբազմազանության ռեսուրսների և համապատասխան բիզնես գործելակերպերի վրա հիմնված արժեշրթանների մասով իրավական և ինստիտուցիոնալ համակարգերի ուսումնասիրությունը կարգավորման ենթակա բազմաթիվ հակասություններ և չկարգավորված մեխանիզմներ ի հայտ բերեց³: Այս ուսումնասիրության նպատակն էր վերլուծել հետևյալը.

ա) կենսաբազմազանության ռեսուրսների հիման վրա արժեշրթանների ձևավորմանն առնչվող՝ քաղաքական, իրավական և ինստիտուցիոնալ գործող համակարգերը Հայաստանում.

բ) առևտրային նպատակներով կենսաբազմազանության պաշարների օգտագործումը (օր.՝ վայրի բույսերի հավաքը) կարգավորող՝ գործող ոչ ֆորմալ գործելակերպերը.

գ) ֆինանսական (գործառնական) ծախսերը (գումար, ժամանակ և այլն)՝ տարատեսակ թույլտվություններին, արտոնագրային վճարներին և այլնին առնչվող տարբեր ձևաթղթեր և դիմումներ ներկայացնելու շրթայի հետ միասին.

դ) կենսաբազմազանության պաշարների վրա հիմնված վերջնական արտադրանքի արտահանման (ներմուծման) վերաբերյալ համապատասխան կարգավորումները. և

ե) համապատասխան քաղաքական և իրավական համակարգերում գոյություն ունեցող սահմանափակումներն ու բացերը³:

² «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիայի իրականացման Հայաստանի Հանրապետություն վեցերորդ ազգային զեկույց, 2019թ.:

³ «Կենսաբազմազանության ռեսուրսների և համապատասխան բիզնես գործելակերպերի վրա հիմնված արժեշրթանների մասով իրավական և ինստիտուցիոնալ համակարգերի վերլուծություն», 2010թ.:

Սույն վերլուծության եզրահանգումներից մեկը Հայաստանի Հանրապետությունում վայրի բույսերի հավաքման հավաստագրեր տրամադրող՝ մեկ միասնական պաշտոնական մարմնի բացակայությունն էր, ինչը պայմանավորված էր այս հարցի վերաբերյալ համապատասխան իրավական ակտերի բացակայությամբ³: Այլ կերպ ասած, Հայաստանում վայրի բույսերի հավաքը հավաստող որևէ իրավական հիմք գոյություն չուներ: Իրավական և օրինաստեղծ գործունեության հիման վրա, ինչպես նաև կարգավորող մեխանիզմների պարզաբանումից հետո 2010 թ.-ի ուսումնասիրությամբ առաջարկվեց քննարկել և հստակեցնել հաստատություններին վերաբերող խրթին հարցը: Քանի որ այդ վերլուծությունը գլխավորապես կենտրոնացած էր գնումների գործընթացի վրա, առաջարկվող լուծումներից մեկը մասնագետներից, իրավաբաններից և այլ շահագրգիռ կողմերից (որոնք գործնականում իրականացնում են կամ պատրաստվում են իրականացնել համապատասխան գործունեություն) բաղկացած աշխատանքային խմբի ձևավորումն էր՝ գործող օրենսդրությունում անհրաժեշտ փոփոխությունները քննարկելու և դրանք համապատասխան իրավական ակտերի նախագծերի տեսքով մշակելու նպատակով, ինչի արդյունքում կկարգավորվեին գնումների, ստանդարտացման, արտահանման և ներմուծման գործընթացները: Հիմնվելով նույն սկզբունքների վրա՝ առաջարկվել է ձևավորել նաև մեկ այլ աշխատանքային խումբ, որը կապահովեր որոշակի տեսակների ու տարածքների պաշտպանության իրավական մեխանիզմների իրականացումը: Դրանից բացի, ուսումնասիրության արդյունքում, որպես հաստատություններին առնչվող խնդրի լուծում, առաջարկվել է գործող հաստատությունների գործառույթների հստակեցում կամ վերջիններիս նոր գործառույթների վերապահում կամ, որպես այլընտրանք, նոր կառույցների (հաստատությունների) ստեղծում³: Այս դիտարկումները, անկասկած, զգալի նշանակություն կունենան սույն նախագծի ավարտին գործողությունների ծրագրի մշակման հարցում:

Հայաստանը, որպես Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի մաս, համարվում է մշակովի բույսերի, մասնավորապես՝ հացահատիկների և մրգատու մշակաբույսերի

ստացման կենտրոններից մեկը: Մշակաբույսերի և վայրի ուտելի բույսերի տոհմական սորտերը ոչ միայն բույսերի կարևոր գենետիկական ռեսուրսներ են հանդիսանում սննդի և գյուղատնտեսության համար, այլև նպաստում տնտեսական աճին, պարենային անվտանգությանն ու պարենային անկախությանը⁴: Տարածաշրջանի առևտուրն ու տեղական բերքահավաքը ներառում է տեսակների լայն շրջանակ, այդ թվում՝ էնդեմիկ բույսերի տեսակներ: Վայրի կենդանական ու բուսական աշխարհի տեսակների օրինական և ապօրինի առևտրի, ինչպես նաև վերջինիս՝ կենսաբազմազանության վրա հնարավոր ազդեցության գնահատման նպատակով «Ֆաունա և Ֆլորա Ինթերնեշնլ» ՀԿ-ի կողմից իրականացված հետազոտության արդյունքում պարզ է դարձել, որ կենդանական ու բուսական աշխարհի տեսակների առևտուրը տեղի է ունենում Կառավարության պաշտոնական կարգավորման ու կառավարման շրջանակներից դուրս, ինչը զգալի վտանգ է ներկայացնում տնտեսությանը, շրջակա միջավայրին, ինչպես նաև անվտանգությանը⁵: Գրականության և օրենսդրության ուսումնասիրությունից զատ՝ հետազոտությունը ներառել է փողոցային շուկաների դիտարկում, հարցազրույցներ և դաշտային ուսումնասիրություններ: Վայրի բույսերի հավաքի մասով ուսումնասիրությունները իրականացվել են Հարավային Հայաստանի լեռնային շրջաններում՝ ներառյալ Արարատի, Վայոց ձորի մարզերում⁵: Պարզվել է, որ ուսումնասիրված տարածքներում բույսերի ավելի քան 100 տեսակ, այդ թվում՝ դեղաբույսեր, գեղազարդ և ուտելի բույսեր (հազրեվարդ, կատվախոտ, Ժենշեն և մատուտակ) կանոնավոր կերպով հավաքվում են համայնքի բնակչության կողմից, ընդ որում՝ դրանց մեծ մասը հավաքվում է արմատներով և պատրաստվում շուկաների համար: Շրջակա միջավայրի նախարարության կողմից կատարված հարցման արդյունքում պարզ է դարձել, որ այս գործարքների մասով որևէ պաշտոնական արձանագրություններ չկան. զեկույցի հրատարակման Ժամանակահատվածում Հայաստանում դեղաբույսերի և ուտելի բույսերի առևտրի կամ

⁴ «Հայաստանում բույսերի գենետիկական ռեսուրսների վիճակի մասին ազգային զեկույց», ՊԳԿ երկրի մասին զեկույց, 2008թ.:

⁵ Ա.Մկրտչյան և այլք. «Հայաստանում վայրի կենդանական ու բուսական աշխարհի տեսակների առևտրի գնահատում՝ միջամտությունների վերաբերյալ առաջարկություններով», Վերջնական զեկույց, 2015-2016թթ.:

օգտագործման պաշտոնական մշտադիտարկումների արդյունքում ստացված տվյալներ չեն եղել⁵:

Հայաստանի կլիմայական պայմաններն ու Հայաստանի հեռավոր շրջանների, հատկապես՝ Տավուշի, Լոռու և Սյունիքի մարզերի չվնասված միջավայրը դրական ազդեցություն են ունենում անտառներից հավաքված բուսական հումքի որակի վրա՝ բարձրացնելով այդ արտադրանքի պահանջարկը և՛ տեղական, և՛ միջազգային շուկաներում⁶: Բնությանն ապավինելը, Էկոլոգիական գիտելիքների փոխանցումը՝ որպես ավանդական կենսառճի պահպանման միջոց, ինչը հաճախ անվանում են «կանաչ մտածողություն», խոր արմատներ ունի Հայաստանի բազմաթիվ էթնիկ խմբերի շրջանում և Մեծ Կովկասի տարածաշրջանում⁷, այսպիսով վայրի բնության ռեսուրսների հավաքն ու օգտագործումը Հայաստանում նոր սովորույթ չէ:

Կարևոր է նաև գիտակցել և շեշտել հայ կանանց գերիշխող դերն այդ ավանդույթների պահպանման հարցում, ինչը ներառում է հույսը վայրի հավաքի վրա դնելը՝ տնտեսական պատճառների բերումով: Վայրի բնության ռեսուրսների հավաքի գործընթացում ավանդաբար ընդգրկվում են գյուղական տնային տնտեսությունները: Ե՛վ խոտաբույսերի, և՛ հատապտուղների արժեշտի մասով հիմնական դերակատարներն են հավաքողները (գերակշռող մասը՝ կանայք), միջնորդները, վերամշակող գործարանները և բաշխման կենտրոնները: Վայրի հավաքի ոլորտի արժեշտի վերլուծությունը ցույց է տվել, որ արժեշտի բոլոր հատվածներում կանայք ունեն միջինից բարձր ներկայացուցվածություն՝ հավաքից և վերամշակումից սկսած, մինչև իրացման վերջնական փուլ, բացառություն է կազմում փոխադրումը⁶: Սովորաբար հավաքող-վերամշակող հարաբերությունները կարգավորվում են բանավոր համաձայնությունների հիման վրա: Տարբեր շահագրգիռ կողմերի միջև գոյություն ունեցող համագործակցության, ինչպես նաև արժեշտի տարբեր փուլերում գենդերային հարցերի բացահայտումն անցյալում

⁶ «Վայրի հավաքի արժեշտի վերլուծություն, Հայաստան» (Համաշխարհային բանկի խմբի զեկույց, 2016թ.)

⁷ Ն.Ստեփանյան-Ղանդիլյան, «Կանաչ մտածողության ավանդույթները եզդիական (քրդական) մշակույթում», 2015թ

իրականացված մի քանի ուսումնասիրությունների հիմնական առարկան է եղել⁸ ։
Հայաստանի կառավարությունը վայրի հավաքի արժեշդի օրպես կարևոր ոլորտ է սահմանել՝ աղքատության նվազեցման, ինչպես նաև սոցիալական և բնապահպանական կայուն զարգացում ապահովելու նպատակով, ինչն իր հերթին կիսթաներ կանանց տնտեսական հզորացումն ու գենդերային հավասարությունը⁹։ 2010թ.-ին Հայաստանում կենսաբազմազանության ընտրված ռեսուրսների արժեշդայում ներգրավված մշակողների և առևտուր իրականացնողների վերաբերյալ մեկ այլ հետազոտության կարևոր ընդհանուր արդյունքներից պարզ դարձավ հետևյալը.

ա) շուկայական պահանջարկը և իրացման հնարավորությունները՝ որպես հավաքողների, մեծածախ գնորդների (միջնորդների) և վերամշակողների գլխավոր խնդիր.

բ) շուկայի վերաբերյալ գիտելիքների և երաշխիքների հրատապ անհրաժեշտությունը. և ամենակարևորը՝

գ) հարակայունությանն առնչվող խնդիրների նկատմամբ հատուկ ուշադրության կարիքը¹⁰։

Հետազոտությամբ կարևորվում է կոնկրետ խոտաբույսեր հավաքողների համար նախատեսված՝ հավաքի գործընթացների վերաբերյալ հիմնական դասընթացների անհրաժեշտությունը, քանզի ներկայիս հավաքի գործընթացների արդյունքում բույսերը հաճախ վնասվում են, իսկ շուկայական պահանջարկը բավարարելու նպատակով դրանց օգտագործման ընդլայնումը բացասաբար կանդրադառնա շրջակա միջավայրի, ինչպես նաև կենսաբազմազանությունը պաշտպանելու Կառավարության ստանձնած պարտավորության վրա¹⁰։

Հայաստանում վայրի բույսերը գլխավորապես օգտագործվում են երեք նպատակով՝ բժշկական, խոհարարական և առևտրային։

⁸ Վայրի հավաքի արժեշդի գնահատման զեկույց Հայաստան, ԱՀԿՄԿ, 2018թ.

⁹ Գ. Մկրտչյան, «Հայկական գենդերային նախագիծ. Կանանց բիզնես սոցիալական երկխոսություն է վարում պետական և մասնավոր հատվածների միջև», 2017թ.

¹⁰ Հայաստանում կենսաբազմազանության ընտրված ռեսուրսների արժեշդայում ներգրավված մշակողների և առևտուր իրականացնողների հետազոտություն, 2010թ.

Հավաքը մասնավորապես լայն տարածում ունի Արարատի և Վայոց ձորի մարզերում: «Ֆաունա և Ֆլորա Ինթերնեշնլ» ՀԿ-ի կողմից իրականացված դաշտային հետազոտությունների վերլուծությունները ցույց տվեցին, որ այս մարզերում կանոնավոր կերպով հավաքվում է շուրջ 100 տեսակ, որոնցից 45-ը՝ դեղաբույսեր, 45-ը՝ ուտելի և 19-ը՝ դեկորատիվ բույսեր են: Տեղական շուկաները բավականին փոքր են. բույսերը հիմնականում հավաքվում են գետնի մակերեսից՝ գարնան ժամանակահատվածում, և որպես այդպիսին՝ վերջինս կենսաբազմազանության համար սպառնալիք չի համարվում, քանի դեռ դա արվում է անձնական օգտագործման կամ տեղական առևտուր իրականացնելու նպատակով⁵: Ի տարբերություն վերոնշյալի՝ որոշ բույսերի (օրինակ՝ մատուտակ (*Glycyrrhiza glabra*)) ոչ հարակայուն և մեծ քանակությամբ բերքահավաքը, ինչպես նաև վայրի բույսերը արմատներով հավաքելու դեպքերը որոշակի վտանգներ են պարունակում: Լեռնային գոտիներից վայրի սիստորի հավաքի և արտահանման վերաբերյալ որոշ ոչ պաշտոնական արձանագրումներից կարելի է ենթադրել, որ դրանք միտված են եղել արտահանմանը, անձնական օգտագործմանը և ոչ թե արդյունաբերական կարիքների բավարարմանը, քանի որ դրանց վերաբերյալ պաշտոնական արձանագրություններ չկան⁶: Վայրի բույսերի հարակայուն օգտագործման և դրանց հավաքի կառավարման հարցին անդրադարձ է կատարվել ԱՀԿՄԿ-ի կողմից 2018թ.-ին պատրաստված՝ Վայրի հավաքի արժեշտի գնահատման գեկույցում տեղ գտած հետևյալ առաջարկություններում.

ա) անտառածածկ գոտիների մերձակա շրջաններում իրականացվող՝ իրազեկվածության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված լայնածավալ արշավներ.

բ) տեղական ՀԿ-ների և մարզային իշխանությունների ներգրավման մակարդակի բարձրացում.

գ) կենսաբազմազանության ռեսուրսների նկատմամբ պատշաճ վերաբերմունքի առավելությունների ընդգծում. և

դ) կենսաբազմազանության ռեսուրսների ավելի լայն ընդգրկույթով հավաք՝ հավաքների հարակայունությունն ապահովելու նպատակով¹⁰: Հարակայունության

առումով հավասարապես կարևոր են ինչպես հավաքի գոտիների հետազոտելիության բարելավումը, այնպես էլ հավաքի գոտիների համապատասխանելիությունը օրգանական հավաստագրման պահանջներին, ինչի արդյունքում անկասկած կբարելավի Հայաստանի կենսաբազմազանության ռեսուրսների արտահանման ներուժը¹¹:

Կարևոր է նշել, որ չնայած Հայաստանի մարզերը հարուստ են խոտաբույսերի և հատապտուղների բավականին մեծ տեսականիով, այդ ներուժն ամբողջությամբ բացահայտված չէ: Ըստ պատմական տվյալների՝ տարբեր նպատակներով օգտագործվել են մոտ 2000 տեսակներ (Հայաստանի ամբողջ բուսական աշխարհի մոտավորապես 60%-ը), մինչդեռ, ինչպես նախկինում նշվել է, ներկայումս այս կամ այն եղանակով առևտրային նպատակներով օգտագործվում են 100-ից քիչ տեսակներ¹⁰: Ավելին, արժեշղթայում ներգրավված մշակողների և առևտուր իրականացնողների հետազոտության ընթացքում կատարված հարցման մասնակիցների նշած ռեսուրսների ցանկը գլխավորում էին յոթ տեսակ, այն է՝ մոշ, կերբելուկ, մասուր, ուրց, ընկույզ, հոն և վայրի խնձոր ու տանձ, չնայած կենսաբազմազանության մոտ ևս 30 ռեսուրս նշվել էր որպես օգտագործվող (այն է՝ հավաք, առևտուր, վերամշակում), հատապտուղների 15 տեսակ, սնկերի 3 տեսակ, եթերային յուղեր պարունակող բույսերի 4 տեսակ, 8-10 դեղաբույս⁵:

Կենսաբազմազանության ռեսուրսների լայն տեսականուց չօգտվելու պատճառները ներառում են հետևյալի բացակայությունը.

ա) հասանելի բնական ռեսուրսների և հավաքածուների հաշվառում.

բ) հավաքողների շրջանում մարզում հասանելի վայրի բույսերի վերաբերյալ իրազեկվածություն.

գ) նյութատեխնիկական գործընթացները կազմակերպելու նպատակով արտադրական տարածքից տրամադրվող տեխնիկական աջակցություն.

դ) վայրի բույսերի մասով շուկայական պահանջարկի վերաբերյալ տեղեկություններ.
և

ե) պետական աջակցություն⁸:

¹¹ «Վայրի բույսերի նմուշառում – զեկույց» (ԳՄՀԸ նախագիծ, 2011թ.)

Հայաստանի Հանրապետության կենսաբանական բազմազանության պահպանության, պաշտպանության, վերարտադրության եվ օգտագործման բնագավառներում 2016-2020 թվականների գործողությունների ազգային ծրագիրը հավանության է արժանացել և դրանում թվարկված են գործողությունները, նպատակները, կատարողները, կատարման ժամկետները, ֆինանսական աղբյուրները և ակնկալվող արդյունքները: Գլխավոր կատարողներն են Կառավարության այնպիսի մարմիններ, ինչպիսիք են Շրջակա միջավայրի նախարարությունը, Գյուղատնտեսության նախարարությունը (ներկայումս Էկոնոմիկայի նախարարության կազմում), Տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների ու Արտակարգ իրավիճակների նախարարությունները, Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը, ինչպես նաև գիտակրթական հաստատություններ, այդ թվում՝ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան և Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանը (երկուսի դեպքում էլ՝ ըստ համաձայնագրի)¹: Հայաստանում վայրի հավաքի համար նախատեսված՝ շրջակա միջավայրի կարգավորումների համաձայն՝ վայրի խոտաբույսերի, հատապտուղների և մրգերի հավաքումը դասակարգվում է որպես կողմնակի անտառօգտագործում, և գործում են բնապահպանական իրավախախտումների հետևանքով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասի հատուցման սակագներ («Հայանտառ» ՊՈԱԿ, Անտառային ոլորտը կարգավորող ակտեր)⁸: Այնուամենայնիվ, չնայած ավելի վաղ՝ 2010 թվականին իրականացված երկու հետազոտություններում ներկայացված առաջարկություններին և իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց նկատմամբ կարգավորումների կիրառմանը, բնապահպանական իրավախախտումները, ոչ հարակայուն վայրի բերքահավաքի գործելակերպերը, ինչպես նաև վերահսկողության հետ կապված խնդիրները դեռևս լուրջ խոչընդոտներ են համարվում Կառավարության՝ Հայաստանում վայրի բույսերի կանոնակարգված հավաքը կառավարելուն ուղղված ջանքերի համար⁸:

Այնպիսի երկարաժամկետ նախագծերը, ինչպիսիք են Համաշխարհային բանկի խմբի «Գենդերային նախագիծ - Հայաստան»-ը, նպատակ ունեն աջակցելու վայրի հավաքի

ուլորտում ընդգրկված կանանց՝ արտադրողականության մակարդակի բարձրացման, աղքատության նվազեցման և տնտեսական աճի միջոցով¹²: Պետք է քաջալերվի կին հավաքողների համար նախատեսված՝ շրջակա միջավայրի համար անվնաս բերքահավաքի գործելակերպերի վերաբերյալ դասընթացների իրականացումը: Օրգանական գյուղատնտեսության շարժման միջազգային ֆեդերացիայի (ՕԳՇՄՖ) կողմից առաջարկվող՝ բերքահավաքի լավագույն գործելակերպերի կիրառումը, ինչը միտված է հատկապես որպես դեղամիջոց օգտագործվող բուսական հումքի ստանդարտացմանը, անկասկած կբարձրացնի այս ոլորտի արտադրատեսակների արժեքը¹³: Հավաքողների շրջանում, ինչպես նաև արժեշղթայի շրջանակներում ավելի լավ համագործակցության արդյունքում կբարելավվի վայրի բնությունից հավաքվող բուսական հումքի դիվերսիֆիկացումը՝ հավաքումների հարակայությունն ապահովելու նպատակով: Այս ոլորտի գլխավոր խնդիրներից մեկը հավաքողների մակարդակում որակի և քանակի առումով շուկայական պահանջարկի վերաբերյալ իրազեկվածության բացակայությունն է: Վայրի բույսեր հավաքողները հաճախակի դժվարությունների են բախվում հավաքված արտադրանքի իրացման հետ կապված կամ չեն կարողանում իրենց կարողությունների առավելագույն չափով հավաք իրականացնել: Առաջարկի և պահանջարկի հավասարակշռվածության խնդրի լուծումը պահանջում է ամբողջական մոտեցում, իսկ վերջինս կարելի է ապահովել դասընթացների միջոցով՝ նախատեսված հատկապես կին հավաքողների համար, որոնք որոշ մարզերում գերիշխող դիրք են զբաղեցնում արժեշղթայի նշյալ հատվածում (օր.՝ Արարատի մարզում՝ 90%-ից բարձր, Վայոց ձորի մարզում՝ 50%-ից բարձր):

Մարզերում վայրի հավաքի ոլորտն ակտիվացնելու հարցում¹² մեծ դերակատարություն կունենա կին հավաքողների աշխատանքների կազմակերպումը, կին ձեռնարկատերերի շրջանում հմտությունների շարունակաբար կատարելագործումը, ինչպես նաև տեղական և միջազգային ՀԿ-ների աջակցությամբ գնորդների և

¹² Գ. Մկրտչյան, «Հայաստանի գենդերային նախագիծ», Տեղեկատվական թերթիկ (2017թ.)

¹³ Ք.Բաշեր, «Դեղաբույսերի և անուշաբույր բույսերի հարակայուն վայրի բերքահավաք. կրթական մոտեցում. փաստաթուղթ», 2000թ.

արտադրողների հետ առավել ամուր կապեր խթանելու շնորհիվ կանանց համար շուկայի հասանելիության մակարդակի բարձրացումը: 2018 թ.-ի վերլուծության մաս կազմող աշխատաժողովների ու հարցազրույցների արդյունքում վերահաստատվեց վայրի հավաքի ոլորտի կանոնակարգվածության ցածր մակարդակը, ինչպես և նշվել է նախկինում⁸: Չնայած բնապահպանական վճարները հստակ սահմանվում են օրենսդրական կարգավորումներով, վճարման ընթացակարգը և կարգավորող մարմինը հստակ սահմանված չեն, ինչը հանգեցնում է սահմանված վճարների ոչ նպատակահարմար լինելուն:

2018 թվականի ծավալուն հետազոտությամբ ներկայացված առաջարկությունների շարքում էին վայրի բնության ոլորտի կարգավորումների մասով աջակցությունը, վճարների կատարման մեխանիզմների բարելավումը, հատկապես կին հավաքողների շրջանում սոցիալական ձեռնարկատիրությունը քաջալերելը, շահագրգիռ կողմերի լայն շրջանակների ներգրավվածությունը մեծացնելու նպատակով փորձի փոխանակմանն ուղղված աշխատաժողովներ կազմակերպելը, արտադրատեսակների այլընտրանքային արժեչոթանների զարգացմանն աջակցելը (օր.՝ եթերայուղերի ստացում խոտաբույսերի ցողունից կամ հատապտուղների սերմերից և պտուղներից, որոնք սովորաբար դեն են նետվում), աճող և շուկայում պահանջարկ ունեցող վայրի բույսերի և հատապտուղների տեսականու և բազմազանության վերաբերյալ տեղեկատվության հասանելիությունն ապահովելը, ինչպես նաև Հայաստանի կենսաբազմազանության վերաբերյալ հետազոտությունների իրականացումը խթանելը (ինչպիսիք են Հայաստանի մարզերում վայրի բույսերի և բնության արտադրողականության՝ որակի և քանակի մասով հաշվառումը, որը մասնավորապես իրականացվում է արտադրողների (վերամշակողների) կամ ՀԿ-ների կողմից):

Մինչ օրս լուրջ խոչընդոտներ են համարվում.

- կենսաբազմազանության ռեսուրսների հավաքը, որը հաճախ իրականացվում է ինքնակամ եղանակով և հաճախ առանց արտոնագրի (թույլտվության) և բնության օգտագործման (բնապահպանական) վճարների.

- լիազորված պետական մարմինների պատշաճ վերահսկողության բացակայությունը (ինչ վճարներ են գանձվում և ինչպես).
- վայրի հավաքի արտոնագրի (թույլտվության) բացակայությունը, ինչը խնդիրներ է առաջացնում արտադրանքի արտահանման ժամանակ այն դեպքում, երբ պահանջվում է ներկայացնել վայրի հավաքման հավաստագիր, ինչպես նաև հարկերի վճարմանն առնչվող հարցեր.
- կիրառվող հարկերի չափը, ինչպես նաև այն, թե որ պետական մարմինը (կազմակերպությունը) հարկեր գանձելու իրավասություն ունի^{3, 8}:

Բազմաթիվ շահագրգիռ կողմերի գործողությունների հետևանքով բնական ռեսուրսների գերօգտագործումը զգալի բացասական ազդեցություն է ունենում ոչ միայն Հայաստանի, այլև ողջ Հարավային Կովկասի կենսաբազմազանության վրա, ինչը, չնայած կենսաբազմազանության գործող ռազմավարություններին և գործողությունների ծրագրերին, լուրջ մարտահրավեր է Կառավարության՝ պահպանությանն ուղղված ջանքերի համար և կարող է հաղթահարվել միայն այս ոլորտի նկատմամբ հետաքրքրություն ցուցաբերող տարատեսակ սուբյեկտների՝ ներառյալ բիզնեսների, կառավարության մի շարք մարմինների, ինչպես նաև գիտակրթական հաստատությունների համակարգված ներգրավվածության շնորհիվ¹⁴:

¹⁴ [Կենսաբազմազանության համապարփակ կառավարումը Հարավային Կովկասում \(ԿՀԿ\)](#), Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերության ծրագիր (ԳՄՀԸ), 2015

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության կենսաբանական բազմազանության պահպանության, պաշտպանության, վերարտադրության եվ օգտագործման բնագավառներում ռազմավարություն, 2015թ
2. «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիայի իրականացման Հայաստանի Հանրապետություն վեցերորդ ազգային զեկույց, 2019թ.
3. «Կենսաբազմազանության ռեսուրսների և համապատասխան բիզնես գործելակերպերի վրա հիմնված արժեչոթանների մասով իրավական և ինստիտուցիոնալ համակարգերի վերլուծություն», 2010թ. (ԳՄՀԸ «Կենսաբազմազանության կայուն կառավարում» (ԿԿԿ), Հայաստան ծրագրի շրջանակներում ներկայացվել է R-Insights ՄՊԸ-ի կողմից)
4. «Հայաստանում բույսերի գենետիկական ռեսուրսների վիճակի մասին ազգային զեկույց», ՊԳԿ երկրի մասին զեկույց, 2008թ.
5. **Ա.Մկրտչյան և այլք.** «Հայաստանում վայրի կենդանական ու բուսական աշխարհի տեսակների առևտրի գնահատում՝ միջամտությունների վերաբերյալ առաջարկություններով», Վերջնական զեկույց, 2015-2016թթ. (Վայրի բնության և մշակութային արժեքների պահպանման հիմնադրամ/«Ֆաունա և Ֆլորա Ինթերնեշնլ»)
6. Վայրի հավաքի արժեչոթայի վերլուծություն, Հայաստան (Համաշխարհային բանկի խմբի զեկույց, 2016թ.)
7. **Ն.Ստեփանյան-Ղանդիլյան,** «Կանաչ մտածողության ավանդույթները եզդիական (քրդական) մշակույթում», 2015թ.
8. Վայրի հավաքի արժեչոթայի գնահատման զեկույց Հայաստան, 2018թ. (Վայրի հավաքի գնահատման զեկույցը կազմվել է Համաշխարհային բանկի խմբի Հայաստանում գենդերային ծրագրի պատվերով, որն իրականացնում է Միջազգային ֆինանսական կորպորացիան (IFC)՝ Ավստրիայի ֆինանսների

դաշնային նախարարության և Համաշխարհային բանկի՝ գենդերային հավասարության բազմադոմենային ամպլիվանի կառույցի ֆինանսավորմամբ: Զեկույցը կազմել է Ազրոբիզնեսի հետազոտությունների և կրթության միջազգային կենտրոն (ICARE) հիմնադրամը:)

9. **Գ. Մկրտչյան**, «Հայկական գենդերային նախագիծ. Կանանց բիզնես ասոցիացիան երկխոսություն է վարում պետական և մասնավոր հատվածների միջև», 2017թ.
10. Հայաստանում կենսաբազմազանության ընտրված ռեսուրսների արժեքային ներգրավված մշակողների և առևտուր իրականացնողների հետազոտություն, 2010թ. (ԳՄՀՀ «Կենսաբազմազանության կայուն կառավարում» (ԿԿԿ), Հայաստան ծրագրի շրջանակներում ներկայացվել է «ԱՄ Փարթնրոգ Քոնսալթինգ Քամփնի» խորհրդատվական ընկերության կողմից)
11. «Վայրի բույսերի նմուշառում – զեկույց» (ԳՄՀՀ նախագիծ, 2011թ.)
12. **Գ. Մկրտչյան**, «Հայաստանի գենդերային նախագիծ», Տեղեկատվական թերթիկ, 2017թ.
13. **Ք.Բաշեր**, «Դեղաբույսերի և անուշաբույր բույսերի հարակայուն վայրի բերքահավաք. կրթական մոտեցում. փաստաթուղթ», 2000թ.
14. Կենսաբազմազանության համապարփակ կառավարումը Հարավային Կովկասում (ԿՀԿ), Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերության ծրագիր (ԳՄՀՀ), 2015թ.